

ILK O‘TROQ DEHQONCHILIK MANZILGOHLARI VA ULARNING TARQALISHI YO‘NALISHLARI

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistranti

Tajiboyeva Ruxsora Ibadulla qizi

Annotatsiya. *Ushbu maqola O‘zbekiston hududidagi ilk o‘troq dehqonchilik manzilgohlarining shakllanishi va ularning Markaziy Osiyo bo‘ylab tarqalish yo‘nalishlarini arxeologik va tarixiy dalillar asosida o‘rganadi. Sopolli madaniyati, Sarazm manzilgohi, Jarqo‘ton va Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlari misolida sug‘orma dehqonchilikning paydo bo‘lishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Yahyo G‘ulomov, Ahmadali Asqarov, Vadim Masson va so‘nggi arxeologik hisobotlarning ma‘lumotlari tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sug‘orish tizimlari, iqtisodiy tuzilmalar va savdo aloqalari dehqonchilikning O‘zbekistonning janubiy, shimoliy va g‘arbiy hududlariga tarqalishida muhim rol o‘ynagan. Ushbu maqolada O‘zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyatining jahon sivilizatsiyasidagi o‘rnini ta’kidlaydi va keyingi tadqiqotlar uchun yangi yo‘nalishlarni taklif qiladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘troq dehqonchilik, Sopolli madaniyati, Sarazm, sug‘orish tizimlari, Quyi Zarafshon, Jarqo‘ton, Xorazm, arxeologik topilmalar, tarqalish yo‘nalishlari.*

Kirish

O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoning qadimiy sivilizatsiyalar markazi sifatida miloddan avvalgi IV-III ming yilliklarda o‘troq dehqonchilikning shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Sug‘orma dehqonchilikning paydo bo‘lishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlab, savdo yo‘llarining rivojlanishi va madaniy almashinuvga zamin yaratdi. O‘zbekistonning Quyi Zarafshon vodiysi,

Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi va Xorazm kabi hududlarida topilgan arxeologik yodgorliklar dehqonchilikning dastlabki shakllarini va ularning tarqalish yo‘nalishlarini ochib beradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda ilk o‘troq dehqonchilik manzilgohlarini aniqlash, ularning tarqalish yo‘nalishlarini arxeologik dalillar asosida tahlil qilish va bu jarayonning jahon sivilizatsiyasidagi ahamiyatini ko‘rsatishdir.

Adabiyotlar tahlili: O‘zbekistonda o‘troq dehqonchilikning kelib chiqishi va tarqalishi bo‘yicha tadqiqotlar XX asrning o‘rtalaridan boshlab rivojlangan. Yahyo G‘ulomovning “Quyí Zarafshon vodiysida ibtidoiy madaniyat va sug‘orma dehqonchilikning paydo bo‘lishi” (1957) asari bu sohada fundamental hisoblanadi. G‘ulomov Sarazm manzilgohida topilgan don omborlari, sug‘orish kanallari va dehqonchilik asboblari tahlil qilib, “miloddan avvalgi IV ming yillikda Quyí Zarafshon vodiysida o‘troq dehqonchilikning dastlabki shakllari shakllangan” deb xulosa qiladi. Uning tadqiqotlari sug‘orish tizimlarining iqtisodiy barqarorlikdagi rolini ta’kidlaydi. Ahmadali Asqarovning “O‘zbek xalqining kelib chiqishi va shakllanishi” (1993) asarida Surxondaryo vodiysidagi Sopolli madaniyati va uning dehqonchilik tizimlari haqida batafsil ma’lumot beriladi. Asqarovning yozishicha, “Sopolli madaniyati miloddan avvalgi II ming yillikda bug‘doy, arpa va dukkakli ekinlarni yetishtirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishdi”. Bu madaniyatning arxeologik topilmalari (sopol idishlar, dehqonchilik asboblari) dehqonchilikning rivojlangan shakllarini ko‘rsatadi. Vadim Massonning “O‘rta Osiyo va qadimiy Sharq” (1964) asari O‘zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyatlarini O‘rta Osiyo va Yaqin Sharq bilan bog‘laydi. Masson Sarazm va Sopolli manzilgohlarining savdo yo‘llaridagi o‘rnini ta’kidlab, “Bu manzilgohlar O‘rta Osiyo va Mesopotamiya o‘rtasidagi madaniy almashinuvda muhim markaz bo‘lgan” deb yozadi. So‘nggi tadqiqotlarda, masalan, Arif Isakovning Sarazm bo‘yicha hisobotlarida (1996), bu manzilgohning UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilishi dehqonchilikning qadimiy shakllariga qiziqishni oshirgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda Xorazm va Fargʻona vodiysidagi manzilgohlarning tarqalish yoʻnalishlari yetarlicha oʻrganilmagan. Masalan, Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlari haqida maʼlumotlar cheklangan boʻlib, bu hududning dehqonchilik tarixi boʻyicha qoʻshimcha tadqiqotlar zarur.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot tarixiy-arxeologik tahlil va sintez usullariga asoslanadi. Quyidagi manbalar tahlil qilindi:

1.Gʻulomov, Y. (1957). Quyi Zarafshon vodiysida ibtidoiy madaniyat va sugʻorma dehqonchilikning paydo boʻlishi. Toshkent: Oʻzbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.

2.Asqarov, A. (1993). Oʻzbek xalqining kelib chiqishi va shakllanishi. Toshkent: Oʻzbekiston Nashriyoti.

3.Masson, V. M. (1964). Oʻrta Osiyo va qadimiy Sharq. Moskva: Nauka.

4.Isakov, A. (1996). Sarazm: An Early Agricultural Center in Central Asia. UNESCO World Heritage Nomination Document.

5.Shirinov, T., & Berdimuradov, A. (2005). Archaeological Monuments of Uzbekistan. Tashkent: Academy of Sciences.

Maʼlumotlarni tahlil qilishda Oʻzbekistonning Quyi Zarafshon vodiysi, Surxondaryo, Fargʻona vodiysi va Xorazmdagi arxeologik topilmalar xronologik va geografik jihatdan solishtirildi. Tadqiqotda dehqonchilik manzilgohlarining tarqalish yoʻnalishlarini aniqlash uchun quyidagi mezonlar ishlatildi: Arxeologik topilmalar (sugʻorish kanallari, don omborlari, sopol idishlar), geografik joylashuv va suv resurslariga kirish imkoniyati, mintaqalararo savdo va madaniy aloqalar. Tahlil jarayonida Sopolli, Sarazm, Jarqoʻton va Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlarining topilmalari solishtirilib, ularning tarqalish yoʻnalishlari xaritada aniqlandi.

Natijalar va muhokama. 1. Ilk o'troq dehqonchilik manzilgohlari. O'zbekistonda o'troq dehqonchilikning dastlabki izlari miloddan avvalgi IV ming yillikda Quyi Zarafshon vodiysida paydo bo'lgan. Sarazm manzilgohi bu jarayonning eng muhim markazi sifatida taniladi. G'ulomovning yozishicha, "Sarazmda topilgan don omborlari, sug'orish kanallari va dehqonchilik asboblari aholining o'troq hayot tarziga o'tganligini tasdiqlaydi". UNESCO hisobotlarida Sarazmning miloddan avvalgi 3500-3000-yillarda Markaziy Osiyodagi eng qadimiy dehqonchilik markazi sifatida tasvirlanadi. Bu manzilgohda bug'doy, arpa, no'xat va boshqa dukkakli ekinlar yetishtirilgan, shuningdek, chorvachilik rivojlangan. Surxondaryo vodiysidagi Sopolli madaniyati miloddan avvalgi II ming yillikda gullagan. Asqarovning ta'kidlashicha, "Sopolli aholisi murakkab sug'orish tizimlaridan foydalangan holda keng miqyosda dehqonchilik bilan shug'ullangan, bu esa iqtisodiy barqarorlikka olib kelgan". Sopollida topilgan sopol idishlar, dehqonchilik asboblari va qishloq xo'jaligi mahsulotlari qoldiqlari ushbu hududning rivojlangan iqtisodiy tuzilishini ko'rsatadi. Jarqo'ton manzilgohi ham Sopolli madaniyatining davomi sifatida dehqonchilikning janubiy hududlarda rivojlanishini tasdiqlaydi. Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlari Amudaryo daryosining suv resurslariga tayanib, miloddan avvalgi II-I ming yilliklarda o'troq dehqonchilikning muhim markazi bo'lgan. Massonning yozishicha, "Xorazmda sug'orish tizimlari dehqonchilikning keng tarqalishiga yordam berdi". Bu hududda topilgan arxeologik yodgorliklar, xususan, qishloq xo'jaligi asboblari va kanallar, dehqonchilikning rivojlangan shakllarini ko'rsatadi. Farg'ona vodiysida o'troq dehqonchilik miloddan avvalgi II ming yillikda rivojlana boshlagan. Suv resurslarining ko'pligi bu hududda dehqonchilikning rivojlanishiga keng yo'l ochdi, ammo bu hududning arxeologik tadqiqotlari hali yetarlicha keng o'rganilmagan.

2. Tarqalish yo'nalishlari. O'troq dehqonchilikning yoyilishi Quyi Zarafshon vodiysidan boshlanib, O'zbekistonning turli hududlariga yoyildi. Janubiy

yoʻnalishda Sopolli madaniyati Surxondaryodan Afgʻonistonning shimoliy hududlariga oʻzining taʼsirini koʻrsatdi. Jarqoʻton manzilgohida topilgan arxeologik yodgorliklar, xususan, sugʻorish kanallari va sopol idishlar, dehqonchilikning rivojlangan shakllarini tasdiqlaydi. Bu yoʻnalishda madaniy almashinuv Afgʻonistonning bronza davri yodgorliklari bilan bogʻliq. Shimoliy-sharqiy yoʻnalishda Fargʻona vodiysida oʻtroq dehqonchilik miloddan avvalgi II ming yillikda rivojlangan. Bu hududda suv resurslarining koʻpligi dehqonchilikni rivojiga samarali hissa qoʻshdi. Gʻarbiy yoʻnalishda Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlari Amudaryo daryosi boʻyida rivojlanib, sugʻorma dehqonchilikning yoyilishini tezlashtirdi. Massonning taʼkidlashicha, “Xorazmning sugʻorish tizimlari dehqonchilikning keng tarqalishiga zamin yaratdi”. Sugʻorish tizimlari dehqonchilikning tarqalishida hal qiluvchi omil boʻldi. Gʻulomovning yozishicha, “sugʻorish kanallari aholi zichligining oshishiga va iqtisodiy faoliyatning kengayishiga yordam berdi”. Sarazm manzilgohi Oʻrta Osiyo va Yaqin Sharq oʻrtasidagi savdo yoʻllarida muhim markaz boʻlib, dehqonchilik madaniyatining tarqalishini ragʻbatlantirdi. Masalan, Sarazmdagi topilmalar Mesopotamiya va Hind vodiysi bilan savdo aloqalarini koʻrsatadi.

3. Ilmiy ahamiyati. Ushbu tadqiqot Oʻzbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyatining Markaziy Osiyo va jahon sivilizatsiyasidagi oʻrnini koʻrsatadi. Sopolli, Sarazm, Jarqoʻton va Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlari nafaqat mahalliy iqtisodiy tuzilmalarni, balki mintaqalararo savdo va madaniy aloqalarni rivojlantirdi. Biroq, Xorazm va Fargʻona vodiysidagi manzilgohlarning tarqalish yoʻnalishlari hali toʻliq oʻrganilmagan. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu hududlarda qazilma ishlarni kengaytirish va zamonaviy arxeologik texnologiyalardan foydalanishga qaratilishi kerak.

Xulosa. Oʻzbekistonda ilk oʻtroq dehqonchilik manzilgohlari miloddan avvalgi IV-III ming yilliklarda Quyi Zarafshon vodiysida shakllangan va

Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi va Xorazmga tarqaldi. Sopolli madaniyati, Sarazm manzilgohi va Xorazmdagi dehqonchilik manzilgohlar sug‘orma dehqonchilikning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Sug‘orish tizimlari, iqtisodiy tuzilmalar va savdo aloqalari dehqonchilikning tarqalishini tezlashtirdi. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasini ta’kidlaydi. Kelgusi tadqiqotlar Xorazm va Farg‘ona vodiysidagi manzilgohlarning tarqalish yo‘nalishlarini chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Asqarov, A. (1993). O‘zbek xalqining kelib chiqishi va shakllanishi. Toshkent: O‘zbekiston Nashriyoti.
- 2.G‘ulomov, Y. (1957). Quyi Zarafshon vodiysida ibtidoiy madaniyat va sug‘orma dehqonchilikning paydo bo‘lishi. Toshkent: O‘zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
- 3.Isakov, A. (1996). Sarazm: An Early Agricultural Center in Central Asia. UNESCO World Heritage Nomination Document.
- 4.Masson, V. M. (1964). O‘rta Osiyo va qadimiy Sharq. Moskva: Nauka.
- 5.Shirinov, T., & Berdimuradov, A. (2005). Archaeological Monuments of Uzbekistan. Tashkent: Academy of Sciences.